

Eszenyi Miklós

Felsőszilvási Nopcsa Ferenc

Néhány évvel ezelőtt bejárta a világsajtót, hogy angol tudósok – kisméretű őshüllők maradványait vizsgálva – teljesen helyesnek látják a világhírű magyar őslénykutató, báró dr. Nopcsa Ferenc több mint száz évvel korábban felállított, úgynevezett „*zsugorodási elméletét*”. Nopcsa határozottan állította, hogy a kisméretű őshüllők maradványai nem fiatal példányoktól származnak, hanem kifejlett egyedek, a törpenövésű dinoszauruszok azért alakultak ki, mert amiként zsugorodott az életterük, ehhez alkalmazkodva folyamatosan csökkent a méretük az evolúciójuk során.

Nopcsát már életében nemzetközi tekintély övezte. Ám miközben szorgalmasan írta könyveit, nemzetközi kalandor, kém, és a világtörténelem legelső repülőgép-eltérítője.

A főnemesi család a Szilvási nemzetségből származik: egyik ősüket Nopcsa névre keresz-

telték, s miután azt folyamatosan átvette minden leszármazó, így lett vezetéknev. Nagypapa, báró Nopcsa László, Hunyad vármegye főispánja kalandos életű ember: állítólag Jókai Mór róla mintázta a Szegény gazdagok című regényének főszereplőjét, aki nappal Hátszeghy gróf, éjjel viszont fekete álarcot ölt, és mint Fatia Negra rabolja ki a gazdagokat. Jókai ugyan tagadott, ám kétségtelen, hogy Nopcsa László egyik birtoka Hátszegen volt. Az író felkereste a báró, kicsapta az asztalra a pisztolyát, s megfenyegette Jókait, aki gyorsan befejezte a művét, ezért végződik kurtán-furcsán.

Felsőszilvási Nopcsa Ferenc 1877. május 3-án született a ma Romániához tartozó Déva városában, de a család csodálatos kastélyában, Szacsalon nevelkedett.

A Nopcsa család kastélya Szacsalon
Kép: albanianphotography.net

Édesapja báró Nopcsa Elek, a főrendiház örökös tagja, édesanyja gróf Zelenska Matild. Tízéves korától az előkelő bécsi Theresianumba járt, ebben az elitgimnáziumban kizárólag a Monarchia főnemesi családjainak gyermekei tanultak. 1895 nyarán otthon töltötte a szünidőt, amikor 12 éves

húga, Ilona, a barátnőivel játszadozva érdekes csontokat talált a szentpéterfalvai birtokukon. Ezeket megmutatta a természettudományokban igencsak járatos bátyjának, akinek érdeklődését felkeltették a csontok. Az Ilona által megjelölt helyen aztán további leletekre, köztük csigolya-

darabokra és egy teljesen ép koponyára bukkant. Megállapította, hogy valamilyen őshüllő maradványai lehetnek, s mikor visszatért Bécsbe azokat megmutatta a szakembereknek, akik krétakori ősgyíkok maradványaiként azonosították. Nagyon fellelkesedtek, hogy a lelőhelyen további kutatásokat fognak végezni, de hetek teltek el, s nem történt semmi. Ekkor felkereste Eduard Suess professzort, aki közölte, hogy idő hiányában nem tud a leletekkel foglalkozni. Az ifjú Nopcsa elszomorodott, de az idős professzor arra bízta, hogy a leleteket vizsgálja meg, és írja le maga Nopcsa. A fiú csodálkozva mentegetőzött, hogy ehhez nem ért, mire Suess közölte, hogy ő is hetvenévesen tanult meg oroszul. Így aztán az érettségijét követően Nopcsa beiratkozott a bécsi egyetemre, ahol természetrajzot és földrajzot tanult. Bevetette magát az őslénytábla, hamarosan a legelső magyarországi dinoszaurusz-leletet azonosította a maradványokban.

Mindössze 22 esztendő, amikor már publikált egy paleontológiai tanulmányt (*Dinosaurierreste aus Siebenbürgen*), majd kutatásairól előadást tartott a Bécsi Tudományos Akadémián. Ezt követően – 1899 nyarán –, mivel mindig vonzotta a Balkán, akkori partnerével, gróf Draskovich Lajossal lóháton bejárták Boszniát.

Az ifjú Nopcsa Ferenc első albániai utazásán helyi viseletben (Internet)

Amikor 1902-ben megkapta a diplomáját, Olaszországba utazott, hogy az ottani nagy múzeumokban tanulmányozzon őshüllőket, ezután hosszabb ideig Németországban kutatózott. A müncheni múzeum egyik híres leletéről (egy nagyobb őssálat csontvázában volt egy kisebb) aztán figyelemre méltó megállapítást tett: téves az az elképzelés, hogy a kisebb a nagyobb magzata, ugyanis teljesen más fajból valók, valójában a nagyobb állat a kisebbet egyben lenyelte.

1903-ban megírta értekezését, *summa cum laude* doktori címet szerzett. Jutalmul keresztapjától (Erzsébet királyné egykori udvarmestere-től) igen tekintélyes összeget kapott, melyből elindult Kréta szigetére zergevadászatra. Eljutott ugyan Görögországba, azonban később mégis Törökországban vadászott. Ennek során eljutott a török megszállás alatt álló Észak-Albániába, mely ebben az időben teljesen zárt és ismeretlen világ, nem véletlenül nevezték a „legsötétebb Európának”. Közel fél év múlva visszatért Bécsbe, ahol eldöntötte, hogy további kutatások céljából felkeresi a nagy őslénygyűjteményeket. Először Párizsban, majd Brüsszelben tartózkodott. Utóbbi helyen igencsak méltatlankodtak tudóshoz nem méltó, de rá olyan jellemző öltözékén: megszólták, mikor könnyű vászonruhában, fején nagy szalmakalappal, gomblyukában virágot viselve kereste fel az ottani múzeum igazgatóját. Munkáját a londoni British Museumban folytatta, ahonnan hónapok elteltével tért vissza Bécsbe. Nyughatatlan szenvedélye – az utazás – nem sokáig tartotta a császárvárosban: a gazdag tudós úrfi a romániai Havasokban medvére vadászott, aztán Svájcban időzött, majd elkísérte az édesanyját és a húgát Egyiptomba, ahonnan Athén érintésével utazott vissza Londonba.

Azonban az agyában ott motoszkált a rejtélyes Albánia, ezért 1905 nyarán visszatért oda.

Shkodrában hirtelen betegség döntötte le, amely miatt hazautazott, egy ideig Erdélyben lábadozott, de amint meggyógyult (még az ősz folyamán) ismét Albániában találjuk, ahol aztán több mint tíz évig tartózkodott kisebb megszakításokkal. Helyi viseletet öltött, ottani szokás szerint még a haját is leborotváltatta, csupán egy tincset hagyott meg a feje búbján. Fáradhatatlanul járta a vidéket, nemcsak elsajátította az albán nyelvet, de a különböző nyelvjárásokat is értette.

MAGYAR ÍRÓK, TUDÓSOK

Feljegyezte az albánok dalait, meséit, leírta táncaikat, földtani és meteorológiai kutatásokat, valamint térképészeti felméréseket végzett, rengeteg fényképet készített.

Báró Nopcsa Ferenc albán harci öltözetben (internet)

1906-ban néhány hetet ismét Londonban töltött, aztán a „sasok földjére” visszautazóban, 1906. november 20-án Bukarestben megismerte szerelmét Bajazid Elmaz Dodát. Az ekkor mindössze 18 éves fiú a macedóniai hegyekben született, s azért ment Romániába, hogy munkát keressen. Később így írt Nopcsa: „Attól az időtől Bajaziddal vagyok, és Draskovich Lajos halála óta ő az egyetlen, aki igazán szeret engem, és akivel teljes bizalomban vagyok, egy pillanatnyi kétségem sincs, hogy visszaélne a bizalmammal. Természetesen vannak hiányosságai, de ezek miatt nem hagyom el”. Bajazid szorgalmasan tanult, így a báró egy idő után a titkáraként foglalkoztatta.

Nopcsa 1909-ben súlyos beteg lett, ekkor Bécsbe szállították, de gyógyulása után visszatért Shkodrába. És ettől kezdve azon munkálkodott, hogy az albán népet a török iga alól megszabadítsa. Hogy céljait elérje, rendszeresen kémkedett a Monarchia számára: az országban járva most már nem csak tudományos vizsgáldásokat folytatott, de a katonai mozgást, a politikai eseményeket is figyelte. A törökök egy idő után rájöttek, ezért a „megfigyelőt” is megfigyeltették, majd egy bérgyilkost küldtek a nyakára,

aki elől sikerült kereket oldania. Shkodrában csak úgy nevezték, hogy Sheita, azaz Ördög. Megbízható és mindenre elszánt „testőrséggel” vette körbe magát, ahogy naplójában írta: „Személyzetem az albán hegylakók felfogása szerint tekintélyes emberekből állott. Olyan embereket alkalmaztam, akik már ölték embert. Bizonyos voltam, hogy ezek az én védelmemre is készebbek embert ölni, mint azok, akik csak dicsekedtek velem”. Mindközben a tudományról sem feledkezett meg, 1911-ben megjelent *A legsötétebb Európa. Vándorlások Albániában* című könyve, melyben a világon elsőként ismertette részletesen az ország földrajzát, történelmét, néprajzát. Nem véletlen, hogy Le Havre-ban, Antwerpenben, majd Frankfurtban is előadást tartott.

1912 nyarán nagy felkelés tört ki Albániában, Nopcsa állt a függetlenségi harcok élére (a legtöbb törzssel jó viszonyt ápolt), azzal a nem titkolt szándékkal, hogy királlyá koronáztassa magát. Saját sereget szervezett, amellyel Tiranát akarta bevenni. Miután kísérletei kudarcot vallottak, Párizsban, aztán Monacóban pihente ki a fáradalmakat.

Báró Nopcsa Ferenc román pásztor öltözetben (Internet)

Aztán egyszer csak eltűnt, még a családjá sem tudott róla. Petru Gorlopan álnéven ugyanis Romániában juhászornak állt (kiválóan beszélt románul), s miközben a birkanyájjal vándorolt vi-

dékről vidékre, valóságos kémhálózatot hozott létre. Szorgalmasan gyűjtötte a románokról az információkat a bécsi udvar és a magyar kormány számára, majd 1915-ben visszatért Albániába, ahol 1916 márciusáig tartózkodott. Aztán Romániában ismét visszavedett nomád juhásszá, rendszeresen küldte a jelentéseit, többek között elsőként figyelmeztette a magyar kormányt (az I. világháború alatt járunk), hogy a románok cserben fogják hagyni a Monarchiát és bekebelezik Erdélyt.

Mikor a megszállás valóban megtörtént, Budapestre menekült. Itt érte a tanácsköztársaság, a kommunisták raboltak, fosztogattak a gazdagoktól, ezért jobbnak látta, ha továbbáll Bécsbe. Igen ám, csak hogy a kommunistáktól nem kapott útlevelet. Ekkor vakmerő tervet dolgozott ki: volt egy régebbi irata, amit még a hadügyminisztérium állított ki. Erre ráhamisította – a hadügyi népbiztos aláírását is utánóztatva –, azt az „utasítást”, hogy a kommunisták megbízásából bizonyos intézkedések végett repülővel menjen Sopronba. Táskájába tette készülő új könyvének kéziratát, valamint ékszereket, a zsebébe revolvert dugott. Automobillal a mátyásföldi repülőtérré hajtott, ahol a parancsnoknak felmutatta az írást, azonnali intézkedést kérve. Rövidesen előállt egy kétüléses gép, mellyel útnak indultak. Amikor Győr fölé értek, előrántotta a revolverét, melyet a pilóta fejéhez szorított, s arra kényszerítette, hogy váltson irányt Bécs felé. Nopcsa báró így lett a világtörténelem legelső repülőgép-eltérítője, vagy ha úgy tetszik terroristája, hiszen a modern büntetőjog szerint a jármű hatalomba kerítése annak számít.

Innen ismét a tudománynak élt: több őslényfajt azonosított, egyiket hazájáról nevezte el (*Magyarosaurus dacus*), a másikat magáról (*Elopteryx nopcsai*), a harmadikat pedig szeretőjéről (Kallokibotaiion bajazidi¹). Számos tudományos tanulmányban fejtette ki a törpe- és primitív őshüllőkkel kapcsolatos teljesen újszerű nézeteit, valamint megalapozta a paleofiziológiát. Londonban az útmutatásai alapján rekonstruálták az egyik ősgyíkot, ekkor (1923) jelentette ki, hogy a kétlábú őskori óriásgyíkok a madarak ősei. 1924-ben Berlinben adták ki *Die Familien der Rep-*

tilien című könyvét, mely abban az időben a világ legkorszerűbb és legteljesebb őshüllőkről szóló műve volt. 1925-ben kinevezték a M. Kir. Földtani Intézet igazgatójának, 1928-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. Összefoglalta az Albániában végzett kutatásit, 1925-ben kiadták *Albanien* című könyvét, majd 1929-ben megjelent a *Geographie und Geologie Nordalbaniens*.

Az irodai munkát azonban nem neki találták ki, menni, világot járni, vizsgálandni szeretett. Igazgatói állásáról 1928 novemberében lemondott és Bajaziddal együtt Bécsbe költözött, ahol Nopcsának a Stephansdom mellett, a Singerstrasse 12. szám alatti ház harmadik emeletén volt lakása. Vásárolt egy motorkerékpárt, amellyel bejárta Olaszország adriai partvidékét, mintegy hat-ezer kilométert tett meg, tudományos megfigyeléseiről 1932-ben írt egy tanulmányt *Zur Geschichte der Adria* címmel.

Éjt nappallá téve dolgozott új témáján, földrengek előrejelzésén. A kutatómunka teljesen kimerítette, életének utolsó két hetében fizikailag is legyengült és komoly depresszió gyötörte. Aggasztotta Bajazid is, ugyanis élettársa elég gyakran italozott, szinte minden éjszaka mulatni járt, férfiakkal ismerkedett és szórta a pénzt. Bajazid 1933. április 25-én kora hajnalban részegen ért haza, azonnal bezuhant az ágyba. Mikor reggel ébredezni kezdett, a báró megkérdezte, hogy kér-e teát. A férfi óhajtott, hiszen iszonyatos fejfájás gyötörte. A házvezetőnő elkészítette a teát, melyből Nopcsa többször töltött a szeretőjének, de minden alkalommal altatóport kevert az italba. Délelőtt tíz óra körül megkérte a házvezetőnőjét, hogy vigyen el egy levelet Jan Versluys professzornak, aki szintén őslénytannal foglalkozott. Nopcsa leült a dolgozószobájában, aztán mikor a nyitott ajtón keresztül hallotta, hogy Bajazid ismét hortyog, a fiókjából kivette a revolverét és bement a szobába. Megállt az ágy mellett, egykori nagy szerelme halántékához szorította a fegyvert és elsütötte. Aztán búcsúlevelet gépelt: „Öngyilkosságom oka idegrendszerem összeroppanása. Hogy régi barátomat és titkáromat, Bajazid Elmas Dodát álmában, s anélkül, hogy sejtette volna, agyonlőttem, annak oka az, hogy nem akartam, hogy betegem, nyomorultul és pénz nélkül maradjon a világban, ahol oly sokat kellett szenvednie. Az a

¹ Tréfás és kétértelmű elnevezés: a kallokibotation ugyanis azt jelenti, hogy szép kis szekrényke, ládika, így szabadabb fordításban Bajazid szép kis ládikájáról, azaz hátsójáról van szó.

kívánságom, hogy holttestemet elhamvasszák”. A báró aztán a szájába tette fegyverének csövet és meghúzta a ravaszt. A házvezetőnő 11 óra körül érkezett meg Versluys professzortól: bekopogott a dolgozószobába, de nem érkezett válasz. Benyitott, ekkor pillantotta meg a bőrfoteljében ülő Nopcsát, akinek orrán-száján dőlt a vér, kezében görcsösen tartotta revolverét (az orvos szakértő szerint a golyó a szájpadráson keresztül hatolt az agyba, de a koponyacsont alatt megakadt, kívülről is észlelhető volt a dudor). Az asszony ekkor Bajazid hálószobájába szaladt, hogy segítséget kérjen, de ott újabb szörnyű látvány fogadta: a férfi véres fejvel feküdt az ágyban, koponyáján lőtt seb tátongott, a párnákat teljesen átitatta a vér. Másnap a magyar lapok szalagcímben számoltak be gyilkosságról és az öngyilkosságról. A rendőrség a rokonokhoz és az ismerősökhöz írt búcsúlevelek nagy számából arra következtetett, hogy Nopcsa nem hirtelen öltettől vezérelve követte el tettét, hanem hosszabb idő óta és módszeresen készült erre. A házvezetőnő egyébként elmondta, hogy a tragédiát megelőző estén Nopcsa rendkívül furcsán viselkedett, maga Bajazid is felfigyelt erre, hiszen az asszonynak is mondta. A báró végrendelete szerint minden vagyona Bajazid Budapesten élő bátyjára, Ismael Elmaz Dodára szállt.

Nopcsa leleteinek egy részét a British Museum, több kéziratát az Osztrák Nemzeti Könyvtár Kéziratgyűjteménye, tekintélyes kéziratos úti jegyzeteit a tiranai Nemzeti Múzeum őrzi (utóbbiakat még Doda testvére adta el Midhat Frashëri bégnek, akinek aztán a kommunisták államosították a könyvtárát).

Nopcsát a halála után is nagy tisztelet övezte, már 1937-ben könyvet írt róla Tasnádi Kubacska András, egykori közeli munkatársa. Magyarországon – halálának 60. évfordulója alkalmából – rendeztek Nopcsa emlékkonferenciát. A *Discovery* csatorna készített róla egy életrajzi filmet, és egy román-amerikai közös kiadású könyv is megjelent az 1990-es években.

Az albánok mai napig nemzeti hősként tisztelik, 1992-ben Shkodra városa posztumusz díszpolgárrá választotta, míg 2008-ban Tiranában tere, s az egyetem egyik előadótermét nevezeték el róla.

2016. június 17-én az észak-albániai hegyvidék csaknem 1800 méter magasan fekvő Qafe Thore hágóján Magyarország Tiranai Nagykövetsége, Magyarország Shkodrai Tiszteletbeli Konzulátusa, valamint a Magyar Földtani és Geofizikai Intézet állíttatott tiszteletére emléktáblát.

A Nopcsa Ferenc emlékmű avatása Albániában 2016. június 17-én (Forrás: Magyarország Tiranai Nagykövetsége)